

î in het Mechels

door H. VANGASSEN

Bronnen

A. Uitgegeven bronnen

- Dr. E. BLANCQUAERT, *Dialect-Atlas van Klein-Brabant* (Antwerpen, 1925) (1).
- Drs. P. DE VROEDE, *Mechelsche Middelnederlandsche Oorkonden van vóór 1300* (V.M.K.V.A., 1942, II-III).
- L. GOEMANS, *Antonius Sexagius' De Orthographia Linguae Belgicae* (*Lewensche Bijdragen*, Jg. III en IV, a° 1899-1902).
- Dr. H. VANGASSEN, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant* (Antwerpen, 1938) (2).

B. Handschriften

- Dr. H. VANGASSEN, *Bouwstoffen tot de historische Taalgeografie van het Nederlands — Hertogdom Brabant* (3).

Materiaal voor Mechelen :

A.A.M. (Archief Aartsbisdom Mechelen) Schepenbrieven.

A.O.O.M. (Arch. Openb. Onderst. Mechelen) Schepenbrieven.

St.A.M. (Stadsarchief Mechelen) Schepenbrieven.

(1) Verkorting : A.KL.BR.

(2) Verkorting : A. VL.BR.

(3) Wordt eerlang uitgegeven door het Belgisch Inter-Universitair Centrum voor Neerlandistiek. — Daar het bij een lokaal onderzoek nut heeft onmiddellijk te zien uit welke bron een bewijsplaats komt, worden de archiefbronnen steeds tussen haakjes aangeduid met de hier boven aangeduide verkorting.

- St.A.M. — Lijfrentboeken van Mechelen (1304-1309, 1349-1355) (LRb.).
- St.A.M. en A.R.A. — Stadsrekeningen van Mechelen (1311-1650) (Stadsr.).
- St.A.M. — Rekeningen der Kramers (1456-1634) (Kram.).
 Rekeningen der Visverkopers (1454-1625) (Vis.).
 Rekeningen der Brouwers (1467-1563) (Brou.).
- A.O.O.M. — Cijnsboeken van het Groot-Begijnhof (1322, 1340, 1392, 1404) (Cijnsb. Gr. Beg.).
- Lic. P. WIJNANTS, *Klank- en Vormleer van het Dialect van Mechelen met een Taalgeographisch onderzoek van de omliggende plaatsen* (1).

C. Bijkomend onderzoek

1. ARCHIEF :

- A.A.M. — Orkonden van Blijdenberg, van het Begijnhof, van de Bogaarden.
- St.A.M. — Stadsrekeningen : 1325-1326, 1328-1329, 1330-1331.
 Rekeningen der Hoveniers (1486-1548) (Hov.).
- St.A.M. — Cijnsboek van het Begijnhof (1322) (St.A.M., Cijnsb. Beg.) (2).

2. DIALECTENQUÊTE :

- M. en Mevr. Verbeemen, Brusselsestraat, 83, en M. Denkens, Frederik de Merodestraat, waren zo vriendelijk hun medewerking te verlenen tot een beperkte dialectenquête (3).

Aanmerking. — De in deze bijdrage gebruikte term : Nieuwmechels betekent het thans te Mechelen gesproken stadsdialect, Mechels, het vroeger gesproken stadsdialect. Een splitsing in Oud- en Middel- ware totaal ongegrond.

(1) Werk, in 1939, bekroond door de Koninkl. Vl. Akademie. Ik dank Lic. P. WIJNANTS voor de vriendelijkheid waarmede hij mij toestemming gaf zijn handschrift te raadplegen. Mijn dank gaat ook aan Prof. L. GROOTAERS die mij in de mogelijkheid stelde het werk van Lic. P. WIJNANTS in te zien op het Instituut te Leuven.

(2) Niet te verwarren met : Cijnsb. Gr. Beg. (A.O.O.M., 1322).

(3) Verkorting in deze bijdrage : Zegsl. Ik dank de heer J. VERBEEMEN voor de mij vriendelijk geboden hulp.

Spelling

Spellingen voor mnl. i in Mechelse stukken

1. i in open en gesloten lettergreep.

Deze spelling komt voor in de XIIIe en het begin van de XIVe eeuw :

arnoldi dicti bitiser (1271, St.A.M., Schepenbrieven) — lodewic (1277, idem) — hansuic (1283, idem). Ook in Nederlandse schepenbrieven : bi wisdoeme (1290, De Vroede, nrs. 8 en 9) — wist (Pr. van wijzen) (1303, St.A.M., Schepenbr. van Nieuwland binnen Mech.).

In de XIVe en XVe eeuw en later nog slechts gans uitzonderlijk in gesloten lettergreep.

2. i in open, ii in gesloten lettergreep.

Dit is de gebruikelijke spelling in de XIIIe eeuw en ook nog in de XIVe eeuw.

schrift, wiit, siin, et si cont (1285, De Vroede, nr. 2). Ook talrijke voorbeelden in : LRb. (1304-09). In de XIVe eeuw ziet men in de Stadsr. het aantal ii spellingen geleidelijk verminderen en omstreeks 1380 zo goed als volledig verdwijnen ten voordele van :

3. i in open ij in gesloten lettergreep.

Terloops weze hier aangestipt dat de speltekens ii en ij voorkomen in Latijnse woorden, bv. : justiciarijs (1286, A.A.M., oork. Begijnhof) e. a.

De eerste spelling ij in de uitgang ier in : dicti corduanijr (1272, A.A.M., Blijdenberg, oork. van Priorin) — sijn wief, scrijft (1279, A.A.M., oork. in fonds : Schepenen van Mech., het is een charter van Aert van Louene, here van Breda) — hansuijc (1286, A.A.M., Begijnhof) — de hansewije (1289, A.A.M. Schepenen van Mech.).

Einde XIIIe en in de XIVe eeuw komen steeds meer dergelijke spellingen, aanvankelijk veel minder dan ii.

De spelling *i* in open, *ij* in gesloten wordt niet regelmatig in acht genomen. In de Stadsr. vinden we reeds *ij* in open sylbe : wij (1311-12). Sommige stadsklerken schrijven gewoonlijk *i* in open en *ij* in gesloten sylbe, zo bv. in Stadsr. : (1396-97) en (1402-03).

In het Cijnsb. Gr. Beg. (1322) beide *i* en *ij* in open sylbe, maar in (1392) : *i* in open en *ij* in gesloten.

i in gesloten lettergreep wijst op een uitzonderlijk geval (z. bv. : Rijns).

4. *y* en *ey* spellingen.

De *y* komt sporadisch reeds zeer vroeg, maar vooral in de XVIe eeuw steeds meer en meer te voorschijn, bv., Stadsr. 1546-47 : pylen, prysen, tydinghe, fyn, enz. In sommige teksten ziet men geen onderscheid meer tussen *y* en *ij*. Soms krijgt de *y* twee stipjes die bij de *ij* ontbreken ! Ook in de rekeningen der ambachten (XVe en XVIe eeuw) zijn er talrijke vbb., zo in de rekeningen der Visverkopers : 1463-74, overal : *y*. In de rekeningen der ambachten duiken steeds meer en meer *ey* spellingen op.

5. De *ie* spellingen voor *ij* en het gebruik van *ij* voor andere vocalen dan de *i* worden verder onderzocht.

De diftongering

In V.M.K.V.A. (1919, blz. 241-242) geeft J. JACOBS als bewijsplaats : a^o 1259 : walterus de stadiken — 1264 en 1266 : walterus de stadeiken. Deze bewijsplaats vond J. JACOBS in : GOETSCHALCKX, *Bijdragen tot de Geschiedenis van het aloude Hertogdom Brabant* (Jg. 1907, blz. 318, 340 en 348). GOETSCHALCKX schreef af uit : Oud-Cartularium van St. Michiels te Antwerpen (Fol. 174 en 183) : stad-eiken(2×) en uit : Nieuw-Cartularium van St. Michiels

te Antwerpen (1) : stadiken. Volgens VANNÉRUS (2) dateert het Oud-Cartularium uit de XIVe en het Nieuw uit de XVIIe eeuw. De oudste bewijsplaats van J. JACOBS, naar de Cartularia, was dus met *ei*, de jongste met *i* (XVIIe eeuw) (3).

Dus : Bewijsplaats voor de XVIIe eeuw, en dergelijke zijn er dan met duizenden te vinden ! Zo niet... dezelfde bewijsplaats voorkwam te Mechelen, en ditmaal in oorspronkelijke stukken uit de XIIIe en XIVe eeuw !

Hier gaan ze :

walterus de stadeiken (1267, A.A.M., Blijdenberg) — walterus de stadeiken (1268, A.O.O.M., charters) — walteri de stadeiken (1269, A.A.M., Blijdenberg) — walterus de stadeiken (1272, A.O.O.M., charters) — walteri de stad-eiken (1272, A.A.M., Blijdenberg) — walterus de stad-eiken (1276, A.A.M., Blijdenberg) — walterus de stadiken (1278, A.A.M., Blijdenberg) — walterus de stadeiken (1279, A.A.M., Blijdenberg) — walterus de stadiken (1282, A.O.O.M., charters) — walterus de stadeiken (1282, A.A.M., Blijdenberg) — walterus de stadiken (1284, A.O.O.M., charters) — walterus de stadeiken (1285, A.O.O.M., charters) — siin lant tote stadiken(2×) (1290, A.A.M., Begijnhof, charter van heinric bertout here van duffel) (4) — margarete de stadiken(2×) (1305, A.A.M., Schepenen van

(1) Beide Cartularia in R.A.A.(ntwerpen).

(2) VANNÉRUS, *Inventaire des archives de l'abbaye de Saint-Michel*.

(3) Z. ook : A. VAN LOEY, *Lange-vokaalverschuivingen in het Brussels* (H.K.C.T.D., D. VII, 1933, blz. 323-324 en blz. 328). Het hier voorliggende Mechels bewijsmateriaal vergde een nieuw onderzoek van dit geval.

(4) Deze oorkonde maakte het localiseren te Duffel waarschijnlijk. Ik dank Prof. K. ROELANDTS, die zo vriendelijk was me over deze localisatie bevestigende gegevens mede te delen uit de verhandeling van Lic. F. VAN EYNDE : *Bijdrage tot de Toponymie van Duffel* (Leuven, 1951). Hier nog enkele citaten uit deze verhandeling : „1246 in territorio de stadeiken — 1434 : die hoeve thof van stadeyke.”

Mechelen) — van gherards erue was van stadiken (1322, Cijnsb. Gr. Beg.) — gheraerds erue van stadeiken/stadeike (1340, Cijnsb. Gr. Beg.).

11 maal -eiken, 8 maal -iken (Eerste bewijsplaats : 1278).

Walterus van Stadeiken was schepen te Mechelen. Stadeiken is een plaatsnaam te Duffel. Beide elementen komen meer voor in Mechelse stukken : te wachteike (1392, Cijnsb. Gr. Beg.) — claus van wachteyken (1311-12, Stadsr.) — an de stadewijc strate (1406, Cijnsb. Gr. Beg.).

Zonder enige twijfel is het tweede element : eik. De Ogm. *ai* is in het Mnl. *ē* en *ei*. Deze toestand vinden we geografisch in de dialecten terug. Wij beperken ons hier tot het Mechelse. Mechelen ligt aan de oostgrens van Klein-Brabant. Prof. EDG. BLANCQUAERT nam ook deze plaats op in zijn atlas van Klein-Brabant.

A.KL.BR. geeft twee vormen : *i.ək* en *a.ək* (1). De grens tussen *i.ək* en *a.ək* doorsnijdt KL.BR. van het noorden naar het zuiden en valt ongeveer — op enkele uitzonderingen na — samen met de grens tussen het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant. Naar het westen : *i.ək*, naar het oosten (Brabant) : *a.ək*, of varianten. In het oosten van Mechelen vindt men uitsluitend : *a.ək* - *a.ək* - *o.ək* - (A.VL.BR.).

Mechelen ligt aldus in het *a.ək* gebied op ongeveer 15 Km. in vogelvlucht van het *i.ək* gebied.

Er zijn in het *a.ək* gebied, in de streek van Mechelen, en te Mechelen zelf sporadische *i.ə* vormen, nl. te Breendonk (I. 271) : *y.əkələ.ər*, te Willebroek (K. 320) : *i.əkəlbu.əm* en te Mechelen (K. 330) : *i:əkələ.ər* en *a:k* (A.KL.BR.) (2), die er duidelijk op wijzen dat de streek van Mechelen vroe-

(1) We vermelden hier geen varianten daar ze alle teruggaan tot eik of eek.

(2) Zegsl. kennen *i:əkələ.ər* niet meer, ze kennen slechts *a:k*, ook in samenstellingen.

ger, in hoger mate dan thans, i.æk vormen heeft gekend. Onbetwistbaar lag het Mechelse in een strijdgebeid tussen *eek* en *eik*. Wat nog duidelijker het bewijs levert dat niet alleen gans Klein-Brabant en het Mechelse de vorm i.æk hebben gekend is de afleiding : eikel. Voor gans Klein-Brabant hebben we : i.ækələ (of :) i.ækəln in indrukwekkende meerderheid met reeds sporadisch enkele a.ə vormen : te Breendonk (I. 271), te Beigem (P. 3).

Deze vormen met a.ə worden talrijker naar het zuiden en naar het oosten, bv. : Walem, Elewijt, Heist-op-den-Berg (A.VL.BR.). De indringer is a.ə, de oudste is i.ə -

Talrijke woorden uit Ogm. *ai* hebben in Mechelse stukken gewoonlijk *ei*, bv. : delen (partager), eed, gemeen, bleker, e. a., soms, uitzonderlijk *ê*. Naar het westen hebben wij *ê*, uit het oosten *ei*. Eik komt in Mechelse stukken steeds voor met *ei/ey*. De afleiding eikel ontbreekt. Zo hebben we te Mechelen geen historisch en onmiddellijk bewijs van het bestaan van *eek* nevens *eik*. We hebben echter een treffend parallel geval, nl. : gemeen :

ghemeins payments (1303, St.A.M., schepenbrief) — ghemienlike/ghemeinlic/ghemeenlike(×) (1304-09, LRb.). In de stadsr. vinden we gewoonlijk : ghemeinlike, maar ook, uitzonderlijk, in 1417-18 : voor den ghemeenen raid/ghemeynen raid.

Het geval is zeer duidelijk. De *ê* luidde in het Mechels : i.ə (of :) i: (cfr. : ghemienlike) en ook : *ei* (cfr. : ghemeinlic). Aldus bestonden de twee vormen nevens mekaar : *ê* en *ei* (1).

In Stadeiken/Stadiken hebben we de twee vormen in het Mechels : *ei* en *ê* (als i.ə of i: uitgesproken).

De spelling met *ee* ontbreekt te Mechelen, maar we

(1) Onder ander bewijsplaatsen hier nog : ghelient (1330-31 Stadsr.).

vinden ze in een cartularium te Leuven : walterus de staden (1).

Even als voor gemeen hebben we dus : Stadeiken, stad-
iken, staden.

Besluit : Staden en stadiken beantwoorden aan de
toen bestaande uitspraak in het Mechels (en in het Me-
chelse) : eik en : i:k (of ;) i.ək.

Voor : Stadiken hoeft men zelfs nog niet te denken aan
een verzwakte betoning (XIIIe en begin XIVe eeuw). In
het Mechels was dit heel waarschijnlijk : i:k. En we kunnen
tevens besluiten dat *ē* in het Mechels, in de XIIIe eeuw
reeds : i.ə of i: was.

Enigszins verwant met Staden/Stadiken zijn de woor-
den : Adelheid en waarheid. Beide hebben *i/ii/ij* spelling
in plaats van *ei*.

ADELHEID — aleydis (1268, A.O.O.M., charters) —
alijt van der nower strate(n) (1283, A.A.M., Begijnhof) —
aliit/aliten (1304-09, LRb.). De gebruikelijke spelling in
de XIVe eeuw is : *i/ii/ij*. Onder de talrijke bewijsplaatsen :
aliit/adelyten (1323-24, Stadsr.) — aliten/verlitten (1361,
Stadsr.).

„Adelyten” en „verlitten” zijn zeker geen officiële spel-
lingen van de naam maar ze wijzen duidelijk naar de volks-
taal. Duidelijk is ook dat ze in het Mechels met korte *i*
werden uitgesproken. Deze verkorting is een gevolg van
sterke betoning van het eerste element adel. De aldus in
het Mechels verkorte *i* kan alleen ontstaan zijn uit een
lange *i*. Het Mechels heeft dus wel oorspronkelijk een
lange *i*-klank in : alijt, aliit, aliten.

Er doen zich twee mogelijkheden voor : 1° -heid werd

(1) A. VAN LOEY, o. c., in Naschrift, blz. 328. Uit : Cartularium
„Liber albus pergamens” VII/25 of C/13 (Abdij Park, Heverlee).
A. VAN LOEY dateert : Einde XIIIe eeuw. — Walterus de staden,
naar alle waarschijnlijkheid, dezelfde Mechelse schepen (?).

zeer vroeg in sommige woorden waaronder Adelheid, verdrongen door één ander suffix -ide. In dit geval zouden we spellingen als : aledē, maar ook wel : adelit kunnen verwachten en dan ook, in de volkstaal : lit en verlit nevens : aliten ; 2° -heid werd in geen enkele positie verdrongen. Hier zijn weer twee mogelijkheden : *ê* en *ei*. Met *ê* hebben we in de volkstaal : *i.ə* (of :) *i:* en met bijtonige verzwakking : *i*. Deze dialectische *i:* (of :) *i.ə* was nauw verwant met de *î*, van daar verwarring en spellingen als : *ii/ij* en *i*.

Er is nog een derde mogelijkheid : Het binnendringen van de Romaanse naam Aelis. Maar zo deze naam werkelijk ontleend werd aan het Germaans dan kan de ontlening in het Romaans bezwaarlijk met *ei*, maar waarschijnlijker, met een *i* klank als : *adelide* zijn gebeurd.

Persoonsnamen kunnen door dialectische invloeden, door substitutie van suffixen, door contaminatie, door ontlening zeer uiteenlopende vormen aannemen. Ze zijn ook een modeartikel en kunnen over zeer uitgestrekte gebieden verspreid geraken onder verschillende vormen.

In WAARHEID hebben we als tweede component eveneens : -heid. De gebruikelijke spelling te Mechelen is : *ei* en *ey*. In de XVe eeuw treffen we uitzonderlijk aan : *warden* (1451-52, Stadsr.) — *wariden* (1474-75, Stadsr.). Beide vormen wijzen op een verdringing van -heid door : -ide/ede.

Noch stadiken, noch aliit, noch waride hebben iets met de diftongering van de *î* te maken.

Hier volgen nu :

Bewijsplaatsen uit oorspronkelijke stukken (1300-1600)

Chronologisch :

1304-1309 (LRb.) : *mins here lonis* — *mins her lonis* —
mein ser lonis — *mijns* — *mijs he(re)n*.

Onomstootbaar bewijs dat de gedekte *i* reeds een *e*-klank was. Misschien is de *n* wel de oorzaak van het ontstaan van een diftongisch element (of naslag) *i*. Kenmerkend is ook de uitstoting van *n* in mijs.

- 1304-1309 (LRb.) : *bouduene(n) metten coppe* — *bouduene van hefne* — *bouduens wiue* — *boudens wijf*.

De *u* is hier = *w*. *u* voor *w* vinden wij in dezelfde bron in : *gesuoren* (= *gezworen*) en ook na *t* in : *tue(twee)*. We hebben dus „*boudwene*” met bijtoon op de tweede lettergreep. We hebben hier onbetwistbaar een lange *e*-klank, in de derde lettergreep een doffe *e*. De gebruikelijke spelling is : *boudewijn*. Onder de bewijspplaatsen is er ook reeds een vorm met doffe *e* : *boudens*.

- 1304-1309 (LRb.) : *jan glarijs docht(re)* — *jan glavees wiue* (z. verder : *ie* voor *ij* en omgekeerd).

- 1304-1309 (LRb.) : *valenchiene/valenchene/valeche(ne)*.

te *valensschen* (1325-26, Stadsr.) — *valenchiijn* (1386-87, Stadsr., ook in : 1402-03, 1451-52, 1474-75).

Uitspraak met *e*-klank. *ie* en *ij* zijn geen *i*-klanken meer (z. verder *ie* voor *ij*) in het Mechels.

- 1311-1312 (Stadsr.) : *op de dele*.

Dele/deele is in de Stadsr. te Mechelen gebruikelijke spelling. Dit vergt een nadere verklaring.

In Latijnse charters : *i/y* : *supra diliam* (1273, St.A.M., Schepenbrieven) — *dyliam* (1333, St.A.M., Schepenbrieven).

Enkele bewijspplaatsen uit de Stadsr. : *op*

de dele (1311-12) — uter dele (1315-16) — in de dele/ouerdile (1353) — ouerdijle/de dele (1379-80) — op doude dele (1409-10) — ouer die deele (1474-75) — enz. ten slotte, in (1653-54) : deile/deijle/deyle.

In het Nieuwmechels zouden wij voor Dijle moeten verwachten : dɑ:l. Maar het is : dɛ:l (A.KL.BR., Aantekeningen, blz. 96). Dezelfde vocaal als in geven : pæ.rɛltsəs ʌɛ.ivə (A.KL.BR., nr. 22), d.w.z. : De vocaal van Dijle viel samen met ē.

Hetzelfde vinden we terug in de omgeving van Mechelen (A.VL.BR., in de aantekeningen bij iedere plaats) te Walem (K. 325a), Hever (P. 14), Rijmenam (K. 336), Keerbergen (K. 337), Haacht (P. 16), Werchter (P. 26).

Daarentegen in de streek van Leuven is de *ij* van Dijle normaal samengevallen met *ei* < (Ogm.) *ai*. In Leuvense stukken vond ik geen enkele *e/ee* spelling in Dijle.

De toestand te Mechelen is dus gans anders. Er zijn verschillende verklaringen mogelijk :

1° De stamvocaal was oorspronkelijk *ī*, in open sylbe > ē. De ontwikkeling *ī* > ē is zeer oud. Fonetische tendenzen kunnen echter nog lang nawerken. Maar nu begrijpt men niet meer waarom er dan toch nog *i/ij* spellingen in dat woord voorkomen !

2° De stamvocaal was oorspronkelijk : *i:*. Deze *i:* werd, zoals al de ander woorden met *ij*, een lange *e*-klank, en viel „accidenteel” samen met de nauw verwante ē. Hierdoor misleid schreven de scriba gewoonlijk : *dele*.

In dit geval blijft : dele een bewijsplaats van „diftongering” van de *i*, of juist, de *i* is geen *i*: maar een lang *e*-klank.

3° De ontwikkeling is gans normaal *ij* > *ee*, en werd accidenteel gebruikelijke spelling! Waarom nu juist in dat ene woord : dijle? Logisch is dat zeker niet. Maar waarom wordt katsey (kassei) reeds zeer vroeg gebruikelijke spelling te Zoutleeuw? Ook in een enkel woord. En schreynerker in andere plaatsen?

Het Mechels dele had burgerrecht verkregen. De schrijftaal blijft steeds, in zekere mate, hogere norm. Daar waar schrijftaal en volkstaal samenvallen is deze laatste geremd in haar verdere ontwikkeling. Aldus bleef Dijle in het Mechels *dɛ:lɛ* in plaats van te ontwikkelen in het Nieuwmechels tot : *da:l*. De eigenlijke „diftongering” in dit woord is blijkbaar van jongere datum (cfr. 1653-54, Stadsr.). Het Mechels *dɛ:lɛ* werd in het Nieuwmechels : *dɛ:l*. Viel dus nu pas samen met de *ē* : *kre-igə - sXe-ipe - Xe.ivə* - enz. (A.KL.BR.). Deze laatste verklaring schijnt mij de enige juiste.

1311-1312 (Stadsr.) : *vranke pijleser(s)*.

Komt tweemaal voor :

vranke pijlesers/vranke pijlisere (1311-12, Stadsr.) — *vranke pyleser(1×)/pylisere(2×)* (1313-14, Stadsr.) — verder steeds : *vranx pijlisers* (1315-16, Stadsr.) enz. Opvallend is de gebruikelijke *y* spelling in : *ijzer*. Hier enkele vbb. : *int molenyser* (Hn.) (1311-12, Stadsr.) — *yseren* (1361, Stadsr.) — *yserdrade* (1390-91, Stadsr.) — *claus de ordysermaker/oortysermaker* (1402-1403, Stadsr.) — *nopysere/ver-*

steecyseren (1457-58, Stadsr.) — heckenyseren (1496, Stadsr.) enz.

Wij denken hier weer aan : $\ddot{i} > \bar{e}$. De *y* is niets dan een schrijftraditie (weer slechts in een woord). De ambachtsrekeningen assimileren de vocaal met *ij* : ijser (1561-62, Vis.) — ijser (1585-86, Vis.). Er zijn nog enkele vindplaatsen bij de Kramers en de Hoveniers.

In : eeijsen (1521-22, Hov.) hebben wij een diftongische aanduiding. Zo dat de ontwikkeling is : $\hat{i} > ee > ei$. Van het Mechels naar het Nieuwmechels weer monoftong : (Zegsl. :) a:zər.

1311-1312 (Stadsr.) : *brueder mathese*.

Mogelijke invloed van Lat. Matheus. Nochtans, gebruikelijke spelling : mathijs.

1325-1326 (Stadsr.) : *te weker behoefs die be nachte waken*.

Doffe *e* lijkt mij totaal uitgesloten. Er is nergens een spelling die wijst op verdoffing, zie bv. verder a^o 1475. Nieuwmechels (Zegsl. :) **ba.dagænaXt** (bij dag en nacht).

± 1330 : *cijns*.

Uit het Latijn census. Kwam in de schrijftaal onder twee gedaanten, waarvan de ene wegens de anlaut *ch* en de vocaal *e* Romaanse oorsprong verraadt, de tweede wegens de anlaut *ts* en de vocaal *ie/i* verwantschap vertoont met het Hoogduits.

In Mechelse oorkonden vinden wij beide vormen (z. De Vroede :) chiens (1288) — tsens (1289) — tsheren tsens (1290) — tsens (1294) — tsens (1295) — tsens (1296) — tsiens (1300) — chins (1303, St.A.M., Schepenbrieven) — chins (1306, idem) — chijns(×) (1308, idem).

Hybridische vormen ! In de Stadsr. na aanvankelijk cheïns (dit is ook de spelling in het Graafschap Vlaanderen) treden naar het midden van de XIVe eeuw meer en meer *i/ij* spellingen te voorschijn. In andere bronnen reeds vroeger : in oorkonden reeds in 1308, in Cijnsb. Gr. Beg. : chijnse/tsijnse/tsijnsekens (1322). In de XIVe eeuw krijgt het woord een Diets uitzicht met behoud van de Romaanse anlaut. In de Stadsr. kunnen wij deze ontwikkeling op de voet volgen :

cheïns (1311,... 1330) — chise/cheïnse (1335) — chise (1345... 1353) — chise/chijns (1357) — tsijnse (1373) — tsijnse/chijnse (1379-80) — chijnse/tsijnse (1386-87) — chijnse (1390-91) — chijse (1396-97) etc.

Het uitstoten van de *n*, nog sporadisch in de XIVe eeuw, wordt algemeen in de XVe eeuw. De rekeningen der ambachten, XVe en XVIe eeuw kennen slechts *n*-loze vormen. In het midden van de XVIe eeuw verschijnt de *n* weer in de Stadsr.

De ontwikkeling is dus : *ën* > *ein* > *ei*.

De spelling met *ij* voor *ei* kan gelden als een bewijs van diftongering. De *ij* verschijnt reeds in het begin van de XIVe eeuw.

1345-1346 (Stadsr.) : *euerwein*.

De gebruikelijke spelling is : *janne euerwijn* (1311-12, Stadsr.). Misschien invloed van *psn.* : *wein*, steeds met *ei/ey* te Mechelen ! Invloed van het Romaans (*Ivain*) waarschijnlijk.

1349-1350 (Stadsr.) : *wens keefs sone*.

Weer een wijn naam. Zwakke bewijspplaats. Hier vermeld wegens de verkorting vóór *ns*.

1386-1387 (Stadsr.) : *matheijs*.

De scriba veranderde de *u* van *matheus* in : *ij*, schrapte de *e* niet.

1392 (Cijnsb. Gr. Beg.) : *ian malepijts*.

De oorspronkelijke naam is : *jan malepeerts* (1340, Cijnsb. Gr. Beg.) d. i. : *male* — *peert* (paard), het paard dat een „male” of zak draagt ; kan hier schertsende betekenis hebben.

Deze zonderlinge spelling is geen „vergissing” van de scribent. Hij kent op het gehoor, die bijnaam. Het uitstoten van de *r* laat hierover geen de minste twijfel bestaan. De vocaal van *peerd* klonk in het Mechels als : ε (of :) æ . Dat de scribent hiervoor de spelling met *ij* gebruikt laat geen de minste twijfel over de uitspraak van *ij* in het Mechels als : ε (i) of *mis*schien wel : æ (i) (?) Dat *pee*(r)d toen reeds klonk als in het Nieuwmechels *tpjæt* (het paard) (A.K.L.BR.) is onwaarschijnlijk wegens : *pee*(r)t = *pijt*. Uitstoten van *r* is ouder. *tpj*... ontstond vermoedelijk uit *tp*'. Deze gans uitzonderlijke spelling levert ons hier een dubbele bewijsplaats.

1396-1397 (Stadsr.) : *yden van bleyenbergh/yde van blidenbergh*.

Er zijn bli(d)ebbergen van uiteenlopende betekenissen. *blidenbergh* (Klooster van) (1311-12, Stadsr.) — *segher van bleyenbergh* (1368, Stadsr.) — *blijdenbergh* (Klooster van) (1373-74, Stadsr.) — *gheertr(ude) van bleyenbergh* (1390-91, Stadsr.) — *blijenbergh/blienberghe* (1509-10, Stadsr.).

Vrij onduidelijke plaatsnaam wegens de mogelijke betekenissen van het eerste element.

Is het blein(e), Verdam : blaar, puist, maar waarschijnlijk ook : hobbel(ig), cfr. : den bleynwre van katsceyne (1) (= om de weg te effenen?), dus hobbelige berg? Is het blie, kleur : bleek? Is het lood? Is het de berg waar een blide (ballist) opgesteld werd? (op de stadsvesten, dus uitsluitend binnen de steden). Of is het werkelijk een blijde — berg (Klooster van Blijdenberg), de gelukzalige berg?... De vormen met *d* komen ook voor met syncope : peter blideleven (1340, Cijnsb. Gr. Beg.), jan blieleven (1428-29, Stadsr.). Wat er nu ook van zij Yde blidenberge is slechts mogelijk zo in het Mechels, met *d* syncope, de *i* van blide *ey* is geworden en de scribent : bleyn opvat als = bliden.

Yden bleyenberghe/yde blidenberghe is twijfelloos een bewijs van diftongering van de *i*.

1435-1436 (Stadsr.) : 30 *douzeynen*.

De gebruikelijke spelling is : dosinen/dossinen. Komt ook voor in persoonsnamen : jan douzine (1313-1314, Stadsr.) — van jans douzjns wegghen (1313-14, Stadsr.). Spelling : *ou*, Romaanse invloed (ook in bijnamen). Nieuwmechels : (zegsl.) *en doza:n*.

1451-1452 (Stadsr.) : *aen de seypene/sepene/sijpene*.

Gebbruikelijke spelling : sipene/sijpene.

1475 (Kram.) : *win en speise — de peiken — beij(6x) — die hafeleike goede — 2 torteijsen — torteisen — seij (ils) — voer seinen dienst*.

1476-1477 (Visv.) : *reinsg(ulden)*.

In tegenstelling met cijns waar de *n* reeds

(1) A.R.A. Openbare Onderstand Leuven, Rekeningen Infirmierie Gr. Begijnhof, a^o 1380.

vroeg uitgestoten werd — en de vocaal aldus diftong werd — vinden we in Rijns geen *n*-loze vormen. Talrijke spellingen wijzen duidelijk op verkorting van de vocaal vóór *ns* : van rijnschen vaten (1402-03, Stadsr.) — der rinsscher hee(re)n strate (1457-58, Stadsr.) — rinssche wijne (1474-75, Stadsr.) — reynsculdene (1479, Hov.) — rijnsche/reynsche (1496, Stadsr.) — rinsg(ulden) (1511-12, Vis.) — renswijns (1563-64, Stadsr.) — renschen wijn (1585-86, Stadsr.).

Nieuwmechels : (zegsl.) : *rense wa:n*.

1477 (Kram.) : *bey* — op den seluen teyt(×) — aen een malteyt — maelteyt — torteisen.

1487 (Hov.) : *van der heymeeleyc*.

1491-1492 (Brou.) : *smeytenne*.

1492 (Hov.) : *aen den reeyer* (rijder in de ommeegang).

1492-1493 (Vis.) : *aen de pepers* (pijpers in de ommeegang).

1496 (Stadsr.) : *ouerbleuende scult* — *reynsche gulden*.

1497-1498 (Brou.) : *torteysen*.

1499-1500 (Brou.) : *jan de sneyere* (snijder, kleermaker).

1511-1512 (Vis.) : *bleif hij* (blijft hij).

1521-1522 (Hov.) : *eeijsserwerck/eeijser* — *torteijsen* — *jan de reyere* (rijder in de ommeegang).

1522-1523 (Hov.) : *eysereverc* — *aen beyt* (ontbijt) — *bey*.

1530 (Hov.) : *bey* — *hey*.

1560 (Kram.) : *jan de reyer*.

1570 (Kram.) : *int beysinde* (int het bijzijn).

1597 (Vis.) : *drij potten wens*.

1610-1611 (Stadsr.) : *reynschen wijn* — *renschen wijn*.

Drie

In het Nieuwmechels is drie samengevallen met *ij* : *dra-* *le-rters* (drie liters) (A.KL.BR., nr. 12). In Mechelse teksten oorspronkelijk met *ie* : den drien rentmeesters (1320-21,

Stadsr.). Leemte in de XIVe-XVe eeuw (Drie, gewoonlijk in cijfers!) — drij (1465, Kram.) — drij mael (1497-98, Vis.) — dreÿ (1536-37, Hov.) — drij (1580, Kram.).

De XVe eeuwse spelling *ij* wijst op een samenvallen met *ij*.

Kassei

Uit het Romaans : *cautchie*.

coutchier (kasseier) (1304-09, LRb.) — *jan cauchier* (1313-14, Stadsr.) — *cauchiede/couchiede/chauchieden* (ww.) (1320-21, Stadsr.) — *causiede/cauchiede* (1361, Stadsr.) — *cautsijsteenen* (1379-80, Stadsr.) — *caucijthameren* (1390-91, Stadsr.) — *caetzijs/caetsien/cauzijsteen/2 last caetziesteene* (1417-18, Stadsr.) — *caucijen* (ww.)/*caucideers* (kasseiers) (1445-46, Stadsr.) — *cassijssteenen* (1496, Stadsr.) — *cassisteenen/caucijen* (ww.) (1509-10, Stadsr.) enz. ten slotte : *cassijers* ende *steenwegers* (=straatplaveier) (1610-11, Stadsr.). *ie* > *ee* en valt, reeds einde XIVe eeuw, samen met *ij*.

Van *au* naar *ae*, klemtoon op de tweede lettergreep, verkorting van de eerste : *au* > *ae* (1417) > *ă* (1496).

Kasseier krijgt in de XVIIe eeuw een mededinger : *steenweger*.

In het Nieuwmechels : (Zegsl. :) *ka'sa:*.

Suffix *lijk*

behoudenlec (1287, De Vroede, nr. 3) — *erfliics/iarliics* (1290, De Vroede) — *erfleke* (1294, idem, nr. 25) — *erfleecs/erfleke* (1303, St.A.M., Schepenbrieven) — *ghemeinlike/ghemeinleke/ghemeinlec/ghemeinleec* (1304-09, LRb.). In de Stadsr. tal van vbb. met : *ee/e/i/ii/ij*. In de eerste helft van de XIVe eeuw schijnt *-leke* overwegend, in de tweede helft meer : *ii/ij/ee* en *e/i*.

Reeds in de XIIIe eeuw was î in -lijk een lange *e*-klank in het Mechels. Met zwakke betoning ontstond ook *ê* nevens *ee*. De dialectische vormen drongen in de schrijftaal binnen. Aldus hebben wij in de schrijftaal traditioneel en dialectisch : *i/ii/ij* en *e/ee*. In het Mechels ook nog een diftongerende vorm : hafeleike (1475, Kram.).

Het Nieuwmechels kent nog slechts de verkorte en de doffe vocalen : *mujəlak.ynə* (moeilijk kunnen) (A.KL.BR., nr. 124) - *Xəvu.rlək* (idem, nr. 42).

Uitgang *ie*

In de Stadsr., tot in de eerste helft van de XVe eeuw wordt het suffix *ie* gewoonlijk als *ie* en uitzonderlijk als *ye* gespeld. Talrijke vbb. met : pelterie, dekenie, lazarië, batterie, metselrie, bleikerie, draperie, vischerie, speccerie, enz. In de tweede helft van de XVe eeuw steeds talrijker woorden met *ij* en in de XVIe eeuw bijna uitsluitend : metserie (1457-58) en : metselrije, batterij, draperij, boeverij, poelrij, e. a. Ook nog in de XVIe eeuw met *ye* en *ije* en met *ey* : vander meetserreyn (1522-23, Hov.).

De evolutie van het suffix *ie* is dezelfde als in kassei, en als in het Romaans : malvezij en in sommige persn. op *ie* als : sofie en marie. In de XIVe eeuw in de Stadsr. : malevisyen (1386-87). In de XVe eeuw : malvoseyn (1428-29, Stadsr.) om dan gebruikelijke spelling te worden.

De *ij* in het Mechels assimileert in de XIVe en de XVe eeuw het suffix *ie*. De *-ie* en de uitgang *ie* waren reeds een lange *e*-klank met diftongisch element of *ə* naslag (cfr. : marey van berlaer, 1396-97, Stadsr.) en verschilde daardoor van de monoftongische *ee* < *ie*. De assimilatie voltrok zich in de XVe eeuw met de versterking van de eigenlijke diftongering in het Mechels.

In het Nieuwmechels (Zegsl. :) *bakē'ra:* (bakkerij).

Hiermede is het onderzoek van het materiaal voor de periode van de XIIIe tot in de XVe eeuw nog niet ten einde. *ij* spellingen komen voor in tal van woorden waar van *i* geen sprake kan zijn. Al deze gevallen kunnen ons iets leren over de *ij* en vergen een nauwkeurig nader onderzoek.

De persoonsnamen op *is* komen het eerst aan de beurt (1): anthonijs, cornelijs, gilijs, lonijs, lobijs, melijs, ian lexijs, gherijs, ghorij, marcelijs, plonijs, macharijs, morissijs, nychasijs; ook soms vóór *t*: dauijt en vóór *n*: colijn, robijn. Onwillekeurig denkt men hier aan het Latijn *i-i*, dus: gili-is, of gili-jis. Maar in dialectische teksten vinden wij *ey* spellingen. En hier een vb. uit een onverdachte bron: sieleys stroebant (Gillis Stroband) (1487, Hov.). Dat de slotsylbe in al die namen volle betoning had lijdt geen twijfel. Wij moeten er op bedacht zijn dat het Mechels Leys kan teruggaan tot: Gillis, Melis, Cornelis, Marcellis (2). In de volkstaal waren de meeste dezer namen met *ij* = *ei* of *ee*. En ook de maanden: januarij, februarij, juli. Er zijn geen vindplaatsen voor Mechelen maar wel voor andere Brabantse steden. Ze komen voor in een Antwerpse ambachtsrekening met *ey*. Al wat men *ij* spelde las men *ei* in de XVIe eeuw!

ij Spelling voor *i*

a. Sporadisch vóór *ch* in: ghewiichte (1311-12, Stadsr.) — ghewijchte (1313-14, Stadsr.) — lijchtmesse (1304-09 LRb.).

(1) Hier zonder datum of bron. In de Stadsr. krioelt het van deze namen met *iis/ijs*.

(2) Reys komt uit: lauwereis, of: macharijs, ghorij.... Seys uit..... en Veyt uit: dauijt !! Dit alles is mogelijk.

b. Sporadisch vóór *d/t* : dijt (1302, St.A.M., Schepenbrieven) — visijterse (1322, Cijnsb. Gr. Beg.) — abijt (1435-36, Stadsr.) — rijdder (1456, Kram.) — een kijteken (kannetje) (1510, Kram.) — wijtwerch (1521-22, Hov.).

c. Vóór *s* : de kijste (1445-46, Stadsr.) — vijs (1495-96, Vis.) — met eender dijsselen (dissel) (1509-10, Stadsr.) — lijsbloemen (1509-10, Stadsr.).

d. Vóór *l* : scijlderne (1495-96, Vis.).

e. Vóór *m* : gewoonlijk in het woord : pelgrijm (1387-87, Stadsr.).

f. Vóór *n* of *n* + consonant, talrijke vbb. vooral in de rekeningen der ambachten : bijnnen (1288, De Vroede, nr. 4) — ontfinjc, conijnjc, rekenijnjghe (1456, Kram.) — twijntich (1462, Kram.) — hi gijnjc, scellijnjc, te drijnjcghelde (1465, Kram.) — rijnghen (1487-88, Vis.) — heerijc/boxhoerijnjc (haring) (1493, Hov.) — kijnder/kendere (1495- en 1495, Hov.).

Twee woorden met oorspronkelijk *i*, in het Mechels, worden hier nog nader onderzocht, nl. : Dinsdag en linde.

Dinsdag

In de XIIIe eeuw : disend-. In de Stadsr. in het begin van de XIVe eeuw vooral : deisendaghe. De *ei* verdwijnt, in de plaats komt *i/ij* : dicendaeghs/sdijsdaeghs (1373-74, Stadsr.).

In het begin van de XVe eeuw komt de vorm *in/ijn* te voorschijn : des dinxendaigs (1402-03) — dijnndaeghs (1417-18). Nu komt ook uitstoting van *n* en verdubbeling van *ss* : dissendaech/disendaechs (1445-46) — dijssendaechs (1480, Kram.). (Natuurlijk zijn er in de XVe eeuw ook vormen met *-in* en *-ijn*, zelfs een : dijsdendaechs (1417-18, Stadsr.).)

Waarschijnlijk klimt deisendaghe op tot een vorm met

ins of *îns*. Onder invloed van de *n* en met uitstoting van *n* ontstond de diftong *ei* (vermoedelijk dus : *in* of *în* > *ei*).

De nieuw opduikende vorm *dinsd-*, in de XVe eeuw, is waarschijnlijk contaminatie met *ding(en)*.

Het Nieuwmechels (Zegsl. :) *distax* klimt op tot *dingsdag* met uitstoting van *ng*. Het consonantisch complex *st* verhinderde rekking of diftongering.

Linde

Vooraf in persoonsnamen en ook in de plaatsnaam *Lint* (= *linde*?) : van der *linden* (1311-12, Stadsr.) — *peter lijndeman* (1346, Cijnsb. Gr. Beg.) — van *lijnt/van der linden* (1373-74, Stadsr.) — *vander lijnden* (1404, Cijnsb. Gr. Beg.) — *verlinden* (1467-68, Brou.) — van *leynt* (1474-75, Stadsr.).

De spelling *ij* is blijkbaar een bewijs van moullering van *nd*.

Waarschijnlijk kende het Mechels ook een vorm met : *ei* in *leynt*.

Het Nieuwmechels (Zegsl.) : *linenbum* keerde terug naar de oorspronkelijke *i*. Het uitstoten van *d* is blijkbaar een spoor van vroegere moullering.

ij Spelling voor *e*

In de hier volgende gevallen komt de *ij* slechts sporadisch voor. Al de gevallen worden hier samen behandeld daar ze alle invloed van *n* op het vocalisme vertonen.

Clemencie : *clemencie* (1295, De Vroede, nr. 28) — *clementie/clemeisien* (1304-09, LRb.). Talrijke vbb. in Stadsr. en Cijnsboeken. Bij uitstoten van *n* verschijnt regelmatig : *ei/ey*.

Ende : Oorspronkelijk uitsluitend *ē* vormen en sporadisch *y* : *tenden* (1322, Cijnsb. Gr. Beg.) — *vanden ende*

(1335, Stadsr.) — ynde/ende (1368, Stadsr.) — In de XVe eeuw vooral *ey* : vanden eynde (1409-10, Stadsr.) — gheeynt (1417-18, Stadsr.); maar ook nog : van den ende/eende (1570, Kram.).

Het Mechels kende waarschijnlijk, in de XVe eeuw nog de mouillering *eyn* = *ein*. Het Nieuwmechels schakelde de mouillering uit en herstelde aldus de oorspronkelijke vorm (Zegsl.) : *tendē* (het einde) - *dustendē* (dat is het einde).

Florens. Zoals Clemencie oorspronkelijk *ens* : florens (1304-09, LRb.) — florense (1311-12, Stadsr.) — floreyense (1340-41, Stadsr.) — serfloreis (1345-46, Stadsr.). In de tweede helft van de XIVe eeuw en in de XVe eeuw gewoonlijk *ei/ey*, zonder *n*, éénmaal : florijs (1456, Kram.). Nasalisatie van de vocaal, verlies van *n* en diftongering lijkt mij waarschijnlijk.

Gent : ghent (1320-21, Stadsr.) — gheynd/ghend (1428-29, Stadsr.) — gheynd/ghend (1451, Stadsr.). Mouillering?

Laurens. Nogmaals uitstoting van *n* en diftongering : laurens (1311-12, Stadsr.) — laureysse/laureis (1319-20, Stadsr.). Verder steeds *ei/ey*, gewoonlijk zonder *n*. Ook hier *ij* spellingen : willem laurijs (1388 en 1390, Rek. O.L.VR.) — lauwerijs (1392, Cijnsb. Gr. Beg.).

Omtrent : omtrent (1311-12, Stadsr.) — omtreint (1456, Kram.).

Tent : tenten (1340-41, Stadsr.) — tentmakere (1409-10, Stadsr.) — tentboeme / tijntboeme / tentvelle (1435-36, Stadsr.) — teynte (1456, Kram.) — tijnte (1472, Kram.).

Spellinge *ey* en *ij* wegens mouillering van *nt*. De uitspraak in het Mechels tot in de XVe-XVIe eeuw was *teint*. In het Nieuwmechels, normalisering (Zegsl.) : *en tent*.

Venster

Hier volgt een vergelijking tussen Mechelen en Leuven. In beide steden leveren ons de teksten een schitterend bewijs van de waarde van plaatselijk onderzoek.

MECHELEN : weinsteren (1320-21, Stadsr.) — glaseveinstren/glasevenstren (1361, Stadsr.) — veystren (1368, Stadsr.) — venstren / veinsteren / veysteren (1379-80, Stadsr.) — veistere (1456-57, Vis.) — venstere (1470, Kram.) — veyster (1480, Kram.) — veynstergheerden (1499-1500, Stadsr.) — vensteren (1515-16, Stadsr.) — vensteren (1574-75, Vis.) — vensters (1610-11, Stadsr.).

Te Mechelen hebben wij in de XIVe en in de XVe eeuw vooral *ey/ei* en ook *e*. Er zij ook *n*-loze vormen, die m. i. te wijten zijn aan nasalisatie. In de XVIe eeuw komt men terug tot : venster. Er is dus in de XVIe eeuw reactie en normalisatie. Het Nieuwmechels : *i:stē venstēr* (eerst de venster) (A.KL.BR.).

LEUVEN : vinsteren (1360) — venster (1381) — vensteren (1394-95) — vinsteren (1409) — vinsteren/veinsteren (1427-28) — vinsteren (1450) — vynsteren (1459) — vinsteren (1481) — venstergheerden (1500-01) — winsteren (1508-09) — veinsteren (1522-23) — vinstershaken (1540-41) — vinsters (1620).

Te Leuven geen enkel voorbeeld zonder *n*. De *i* overweegt, en vooral in de XVIe eeuw. Het Nieuwleuvens stemt hier volkomen overeen : *vinstēr* (A. VL.BR.). De *i* is m. i. een gevolg van sterkere mouillering met behoud van *n*.

Winksele : wenkenzele/weinkenzele (1304-09, LRb.) — weinkenzele (1311-12, Stadsr.) — Later steeds : winkenzele (1390-91, Stadsr.).

Jan de Wensch : johannes dictus wensch (1272, 1277, St.A.M., Schepenbrieven) — jan sweinsch (1304-09, LRb.)

— jan de weensch/weinsch (1311-12, Stadsr.) — jan de weinchs/ian de wensch (1335, Stadsr.) — jan de wengs (1340, Cijnsb. Gr. Beg.). Nasalisatie of palatalisering? Of beide?

In al de boven vermelde gevallen moet voor de spelling *ij*, *ee*, *ei* de oorzaak gezocht worden in de nasaal. De invloed van de nasaal kan zich in tweeërlei richtingen doen gelden. De eerste is de nasalisatie van de vocaal. Bij sterke nasalisatie verdwijnt de *n*. Dit uitstoten van *n* komt voor in : clementie, florens, laurens, venster, cijns en dinsdag. Dit verschijnsel nl. het uitstoten van *n* komt nog sporadisch voor in andere woorden : valechene (1304-09, LRb.) — vrakerike, nevens : vrankerike (1304-09, LRb.) — mijs heren (1304-09, LRb.) — beatrijs copeys/lizane coppeyns (1361, Stadsr.) — lambrecht lobijs (1323-24, Stadsr.) — fierijs (1390-91, Stadsr.) — heerije (haring) (1495, Hov.) — den pessenarijs (pensionaris)/ordonassy (ordonnantie) (1597, Vis.).

Het verschijnsel blijkt echter weinig sterk te zijn, gering in omvang, tijdelijk, zonder grondige wijziging van de vocaal in de meeste gevallen. Slechts met het wegvallen van *n* ontstond er een diftong in enkele woorden.

Lic. P. WIJNANTS was zo vriendelijk mij zijn bevindingen mede te delen over het Nieuwmechels. „De nasalisatie van de klinker vóór *n* is in het Mechels algemeen. Het is echter geen phoneem geworden. Viel de oorzaak weg dan is er ook geen nasalisatie meer. Blijft de *n* als dusdanig bewaard dan is de nasalisatie zeer klein.”

Voor mij schijnt de nasalisatie in het Nieuwmechels *eer* „accidenteel” te zijn. Bij eenzelfde spreker is er wel eens lichte nasalisatie waar te nemen (Zegsl.) : *mēns/mēns*.

De nasalisatie der vocalen voltrok zich in het Frans op een aanzienlijke schaal. Er is een zekere gelijkenis tussen spellingen in onze teksten en spellingen die we aantreffen

tijdens het nasalisatie proces van de vocalen in het Frans. Zo verschijnt in het Frans, samen met de nasalisatie een *i* element, bv. in : pain, plein, sein, enz. (1). Ook in onze vbb. : cheins, clemeisien, floreinse, veinster, weinsch e. a. In het eerste stadium, in het Frans, was er aanvankelijk diftongering. We kennen hier slechts enkele woorden, in het Mechels, waarin met het wegvallen van *n* een diftong ontstond (Laurens, Florens, Clementie) ; maar het zijn ook persn. die sterk onder invloed van de volkstaal staan en die gemakkelijker in de schrijftaal doordringen, terwijl andere eer geweerd worden.

Het tweede verschijnsel is de invloed op het vocalisme door de mouillering. Ze is in de teksten moeilijk te onderscheiden van de nasalisatie. Ook hier komen spellingen met *i* als tweede element voor : leynt, teynt, eynde. De mouillering in het Mechels blijkt ook uit enkele andere vbb. : meytzers (1521-22, Vis.) — meysen (metsen) (1521-1522, Hov.) — scullich (schuldig) (1456, Kram.) — scouildich (1539-40, Vis.) — mouissaert (mutsaard) (1539-40, Vis.).

Het Nieuwmechels kent de mouillering niet meer. In A.KL.BR. vindt men geen enkel vb. Ook blijkt dit uit de *Klankleer* van Lic. WIJNANTS. Echter vinden we in dit laatste werk het volgende : „Er zijn in het Mechels (2) vele sporen overgebleven van vroegere mouillering. Deze moet zich ongeveer in dezelfde voorwaarden hebben voorgedaan als ze nu nog in verschillende Brabantse dialecten voorkomt.”

Er is dus tegen de invloed van de nasaal een reactie ontstaan.

Dat de invloed van de nasaal vroeger heel wat aanzien-

(1) Z. F. BOURCIEZ, *Précis historique de phonétique française* (Paris, 1937), blz. 61, 72, 85.

(2) Hier natuurlijk : Nieuwmechels.

lijker is geweest blijkt ook nog duidelijk uit : binnen, gijnder, ontvijne, enz., m. i. te interpreteren in de zin van tendenz tot korte *e* met *i* of *j* naslag. Het Nieuwmechels heeft in deze laatste vbb. meest overal *i*.

ie Spelling voor *ij* en omgekeerd

In de XIIIe eeuw vooral *ie* voor *ij* : corduanijr (1272, A.A.M., Blijdenberg) — sien/siens danchs/dertiin/wiesdome (1288, De Vroede, nr. 4, 5) — dat hier/hebwiere (1290, De Vroede) — liede (1291, De Vroede, nr. 17).

Niettegenstaande de aanzienlijke stijging van het materiaal in de XIVe eeuw zijn de vindplaatsen weinig talrijk. We vinden nu vooral *ij* spellingen voor *ie* :

jan glaijjs docht(re)/jan glaeues wiue/jan glaeuen (1304-1309, LRb.) — wouter rikier (1311-12, Stadsr.) — janne rickiir (1340-41, Stadsr.) — andrijs/sforgiirmaker (1322, St.A.M., Cijnsb. Beg.) — wijnbesijen (1379-80, Stadsr.) — van der bijst/lauwer blijc (1392, Cijnsb. Gr. Beg.) — dijderic/machgijs (1407, Cijnsb. Gr. Beg.).

Ook in de XVe eeuw vinden wij nog enkele vbb. :

4 piepers/vriedachmeret/jan wijezen (1417-18, Stadsr.) — jan blieleven (1428-29, Stadsr.) — enen sien wimpel (1456, Kram.) — panscijer (1470, Kram.) — aenden dijenere (1495, Hov.) — thorijs/thorie (1499-1500, Stadsr.).

Einde XVIe eeuw hebben wij een merkwaardig geval. De scribent van de Rek. der Visverkopers a^o 1597 gebruikt *ij* voor : mijs (mis) — lauwerijs — bijr — mijer (meier) — drij — tijt.

De *ie* voor *ij* kan verklaard worden als verwarring tussen lange *i*-klanken. Zo er te Mechelen in de XIIIe eeuw reeds een *ee*-klank voor *ij* kan vermoed worden dan is deze toestand verre van algemeen. De ontwikkeling van *ie* en *ij* loopt parallel. Er liggen bewijzen voor dat de *ie* reeds in de XIVe eeuw een lange *e*-klank was :

ie > ee

Nichol(aus) de fieto (1264, A.A.M., Begijnhóf) — stephano de fieto (Rechter van S. Rumoldus) (1280, Blijdenberg) — ic steuen van den vlieta..... rechtera miins heren sente rommouts (1292, Id., Bogaarden) — tsar steuens van den vliete (des her stevens...) (1294, Id., Blijdenberg) — jan creicsteen (1304-09, LRb.) — jan glauées (1304-09, LRb.) — jan glauies (1340, Cijnsb. Gr. Beg.) — derteen-daghe/dertiendaghe (1311-12, Stadsr.) — van depenbroec (1361, Stadsr.) — marey van berlaer (1396-97, Stadsr.) — preesters (1417-18, Stadsr.).

ie en *ij* zijn beide in het Mechels kwalitatief nauw verwante klanken. In de XIIIe eeuw meer als lange *i*-klanken, in de XIVe steeds meer als *ee*-klanken. Het verschil tussen beide wordt groter en duidelijker in de loop van de XIVe en in de XVe eeuw. De *ie* blijft een *ee*-klank terwijl de *ij* verder evolueert en samenvalt met *ei*.

In het Nieuwmechels is de *ie* overwegend monoftong : *gēze:m* - *uns fe:r* (vier) - *be:r* - *ke:ikəs* (A.KL.BR., 3 vbb. diftong, 10 monoftong).

Over de fonetische waarde van de *ij* vinden wij een aanduiding in de verkorting van de *ij* in het Nieuwmechels (Zegsl.) : *wa:f* - *wefkə* - *bəbɑ:n* - *bəbəntʃə* - *kərnɑ:n* (konijn) - *kərnəntʃə* -

De verkorting dateert van voor de overgang van *ij* naar *a*: in het Nieuwmechels. We vinden reeds verkorting in : *wens keefs sone* (1349-50, Stadsr.) en nog vrij duidelijker in het woord *Rijns* : *der rinsscher hee(re)nstrate* (1457-1458, Stadsr.) (z. andere vbb., *boven*, *bewijsplaatsen*, a^o 1476-77). In het Nieuwmechels : *rensə wɑ:n* (zegsl.).

De *ɛ:i* of *ɛ:*, met verkorting tot *ɛ* is het meest waarschijnlijk in het Mechels. Nochtans krijgt men wel eens de indruk dat de *ij* meer open *ɛ:r* is, ofwel *æ:i*. Deze indruk wordt

gewekt door spellingen als : heddijn (Hesdin, verblijf van de Hertog van Burgondië) (1390-91, Stadsr.) — heddin (1417-18, Stadsr.) — hesdijn (1445-46, Stadsr.) — hesdeyn/esdain (1496, Stadsr.).

Van de vocalen *ê*, *ie*, *ē* en *ij* hebben wij in de XIVe eeuw volgende schematische voorstelling :

i:(ə) — 1278 : stadiken ; 1304 : ghemienlike ; 1330 : ghelient.

e: — 1311 : derteen.

e: — (nemene, geuene).

ɛi — 1304 : mein ser lonis.

ɛ: — 1304 : bouduene.

De bronnen in de volkstaal beginnen met enkele schepenbrieven uit het einde van de XIIIe eeuw. Met het begin van de XIVe eeuw zijn er meer en omvangrijker bronnen : rentboeken en stadsrekeningen. Kan men nu aannemen dat de diftongering pas in de XIVe eeuw een aanvang neemt? We zouden het onderzoek moeten doen opklimmen tot de XIIIe eeuw. We vinden in Latijnse oorkonden enkele spaarzame aanduidingen. De *î* wordt gespeld *i* in open en in gesloten lettergreep. Dat is de oude traditionele spelling. Ze beantwoordt aan de uitspraak *ii*. Pas naar het einde van de XIIIe eeuw komt er enige verandering of zo men wil in zekere mate een „hervorming” van de spelling. Deze „hervorming” komt slechts neer op het gebruik van een dubbel teken : *ii* of *ij* in gesloten lettergreep. In het nieuwe, hoe onbeduidend het ook moge schijnen, meen ik een aanknopingspunt te mogen zien met hetgeen de Mechelse bronnen ons leren over het Mechels.

De *i*-spelling in open sylbe gaat in de loop van de XIVe eeuw steeds meer en meer beantwoorden aan een lange *e*-klank in het Mechels : bouduene, mathese, dele, eser, be, -leke (z., boven, bewijsplaatsen).

De *ii/ij*, in gesloten sylbe, beantwoordt aan een diftong in het Mechels : mein ser lonis, everwein, matheijs.

In open sylbe vinden we in de XIVe eeuw geen diftongische spellingen in de bewijsplaatsen. De eigenlijke diftongering vertoont zich eerst en vooral in gesloten sylbe. In gedekte positie speelde het consonantisme een rol. Deze rol komt vooral toe aan de *n*, die door nasalisatie en mouillering de diftongering bevorderde of misschien veroorzaakte.

Ik meen de periode vóór 1300 als volgt te moeten kenschetsen : de *ɛ:* (in plaats van *i:*) was reeds in het Mechels binnengedrongen in open en in gesloten sylbe. Enige fonetische oorzaak zie ik niet voor *i:* > *ɛ:*. De *ɛ:* won steeds veld tegenover de *i:* en diftongeerde in gesloten sylbe. Deze zienswijze steunt uitsluitend op het Mechels materiaal en op de tendenz in het Mechels tot monoftongeren.

Knopen we terug aan bij de spelling. In de loop van de XIVe eeuw verschijnen meer en meer *ii/ij* spellingen ook in open lettergreep. Sommige klerken houden nochtans het oude onderscheid in ere (z. boven, spelling). Dit verschijnsel komt nog meer tot uiting in de XVe eeuw. Naarmate de vindplaatsen talrijker worden in de XVe eeuw komen er steeds meer en meer *ei* spellingen in open sylbe (z., boven, bewijsplaatsen). Nochtans, zelfs in de XVe eeuw komen nog spellingen voor als : *sepene*, *pepers*, *ouerbleuende* de monoftongische tendenz van het Mechels bevestigen. Maar er komen ook, en in steeds sterkere mate, meer bewijzen dat onder de drang van de gelijkmaking de diftongering steeds veld wint : *douzeyne*, *speise*, *peike*, *beij*, *seij* (z. bewijsplaatsen).

Dit doordringen van de diftongering ook in vrije positie kan de verwarring in de spelling mede in de hand hebben gewerkt. Er is wel te Mechelen een zekere correlatie tussen spelling en volkstaal.

In de XVe eeuw is de diftongering in het Mechels algemeen (z. bewijsplaatsen).

XIIIe... XVe eeuw, wij bevinden ons reeds ruim driehonderd jaar van ons vertrekpunt verwijderd !

In tegenstelling met de *ê*, de *ē* en de *ie* heeft *î* zijn eindstadium nog niet bereikt.

Deze klank maakt op ons de indruk dynamisch en tevens labiel te zijn. Reeds in de XIVe eeuw slorpt hij persoonsnamen op als : Gillis, Lonis, Melis, enz., in de volkstaal : Leys, neys, enz. Vooral in de XVe eeuw komen *-ie* en ander woorden op *ie* aan de beurt : Dekenij,... kassij, drij.

In het Mechels is er bij de *i* en de *e* (+ consonant, vooral *n*) tendenz om samen te vallen met *ij*. Het lijkt wel of er zich in het Mechels een nieuwe secundaire diftongering zal gaan ontrollen. Hieronder horen woorden als : kind, pelgrim, rekening, tent, venster, licht, wit, dissel, e.a.

De *î* is tevens een labiele klank (1). In de XIVe en ook nog in de XVe eeuw is hij in het Mechels nog duidelijk te onderscheiden van *ei* < (Ogm.) *ai*. In de loop van de XVe en in het begin van de XVIe eeuw komt hier weer verandering. Er is meer en meer contact tussen *ij* en *ei*. Beide vallen ten slotte samen.

Deze phase zullen wij nu nader onderzoeken :

***ij* en *ei* vallen samen**

Een bewijs van contaminatie tussen *ij* en *ei* zie ik in de sporadische *ij* spelling in woorden die steeds en overal, tot in een nader te bepalen tijd, steeds met *ei* of *ey* werden gespeld ; bv. meier wordt steeds met *ei* gespeld, zo nu plots spellingen als mijer opduiken dan blijkt hieruit contaminatie tussen *ei* en *ij*.

(1) Labiel, wankelbaar. De klank kan zich niet vast-zetten, d.w.z. „verstenen”, definitief zijn plaats in het nieuwe klanksysteem behouden.

Maar zo *ij* soms *ei* of *ey* wordt gespeld is dit reeds geen voldoende bewijs dat *ij* = *ei* < (Ogm.) *ai*? Dan zou de *ij* reeds in de XIVe eeuw zijn samengevallen met *ei* < (Ogm.) *ai*? Neen, al hetgeen verder volgt bewijst dat dit niet het geval was. Er bestond, zoals boven reeds gezegd, in de XIVe en begin XVe eeuw een duidelijk onderscheid tussen *ei* en *ij*, in het Mechels. De *ei* was sterk diftongisch, nergens vinden wij „monoftongische graphieën” voor *ei*, in woorden die reeds van ouds deze spelling hadden. Mogelijk was het eerste element van *ei* een meer open vocaal. Wij vermoedden reeds dat de *ij* ook soms een meer open *ɛ* of *æ* was. Hier ligt misschien een eerste contact tussen beide.

Bewijsplaatsen :

1392 (Cijnsb. Gr. Beg.) : lauwereis/lauwerijs.

1456 (Kram.) : florijs (in alle andere stukken steeds met *ei/ey*).

1476-1477 (Brou.) : op ten bijaert(2×).

1491-1492 (Brou.) : bijaert.

1492 (Hov.) : clijene (kleine).

1493 (Hov.) : hijlēghen/heyleghen.

1496 (Stadsr.) : houtheyn/houthijn (Pln.).

1509-1510 (Vis.) : bijaert.

1597 (Vis.) : mijen (= meien) — mijer (meier) — hijdonk (Heidonk).

1610-1611 (Stadsr.) : berijden der maeltijt/bereyden.

1634 (Kram.) : arbijet.

Lauwerijs lijkt mij enigszins verdacht. De gebruikelijke spelling te Mechelen is gewoonlijk : laureis. In plaatsen uit het oosten van Brabant gebruikt men veelal de spelling met *ij*. Het zal voorzigtiger zijn de eerste bewijzen van contaminatie te situeren vooral in de XVe eeuw. Bijaert in plaats van beiaert. De beyaerd is een zeer bekend gebouw te Mechelen dat diende als stadsgriffie. Opvallend is dus deze spelling met *ij*.

Dit samenvallen van *ij* met *ei* begint in de XVe eeuw en neemt steeds meer omvang in de XVIe eeuw. Te zelfder tijd wordt de *ei* verdrongen door *ai*.

ei > *ai*

Het gaat hier niet uitsluitend om de *ei* uit Ogm. *ai* en *aii* maar ook om woorden uit het Frans die met deze diftong samenvielen.

Als men de bewijsplaatsen overziet blijkt onmiddellijk dat er een onderscheid dient gemaakt tussen woorden die doorlopend, afwisselend en van in de oudste teksten met *ay* en *ey* worden gespeld, het zijn vooral woorden van Romaanse oorsprong, en die woorden die steeds met *ey* of *ei* worden geschreven en plots sporadisch of toevallig *ay* of *ai* spelling krijgen. Deze laatste zijn directe bewijsplaatsen dat *ei* in het Mechels *ai* is geworden. De eerste reeks is heel wat ouder, wij onderzoeken ze hier het eerst (1) :

De Feitere (2) : jan de feitere (1319-20, Stadsr.) — peter de faytere (1451-52, Stadsr.).

Hertain (Pln.) : herteyn (1379-80, Stadsr.) — hertain (1386-87, Stadsr.).

Kapitein : capitayn (1451-52, Stadsr.) — capiteyn (1464-85, Stadsr.) — capitayn (1509-10, Stadsr.).

Kastelein : janne castelain (1304-09, LRb.) — jehan le chasteleyn (1361, Stadsr.).

Peis : jan de paismaker (1311-12, Stadsr.) — jan de paesmekere (1322, Cijnsb. Gr. Beg.) — gheertrude pays/speismekers (1349-50, LRb.) — peyse ochte van ompeyse (1361, Stadsr.).

(1) Voor elk woord slechts enkele bewijsplaatsen.

(2) Psn., Romaans?

Scrivein : coenraet scryvayn (1409-10, Stadsr.) — lijsbeth scryveyens (1417-18, Stadsr.).

Treite : 8 paer trayten (deel van paardentuig) (1435-36, Stadsr.).

Triapein (Psn.) : tryapain (1379-80, Stadsr.) — tryapeyens (Idem).

Vileyn : wouter vilayn (1323-24, Stadsr.) — clare vyleyns (1390-91, Stadsr.).

Willebeis (Psn.) : willebeys (1353, Stadsr.) — willebays (1373-74 Stadsr.).

Men kan opperen : Dat zijn Romaanse spellingen ! Inderdaad, maar het blijkt uit een spelling als : paesmekere, dat deze woorden minstens ook wel met lange *a* werden gelezen (1). Het binnendringen in de volkstaal — met lange *a* en diftongisch — lijkt waarschijnlijk voor de woorden : kapitein, pleiter, treite, Mei, schrivein, peis, feit, pastei, paleis, lakei, domein. Kenmerkend voor de Romaanse invloed is het woord beiaard (van Germaanse oorsprong) : dat hi wale bayaerde/van de beyaerd (1390-91, Stadsr.) — op den bayaert (1479-80, Vis.). Er is contaminatie met de Romaanse vorm : Bayart. Dit laatste ook als persn. : Bouden bayart (1322, St.A.M., Cijnsb. Beg.). Het is opvallend dat we reeds in 1476-77 en in 1492 drie-maal bjaert aantreffen. De overgang van *ei* naar *ai* tastte alzo reeds de *ij* aan in de tweede helft van de XVe eeuw. Deze ontwikkeling heeft in de XVe eeuw nog niet haar volle ontwikkeling bereikt. Dit blijkt duidelijk uit het feit dat de nu volgende directe bewijsplaatsen woorden zijn met oorspronkelijk *ei* :

1509-1510 (Vis.) : sielis saes (Gillis Seys?).

1510 (Kram.) : claes rayneers (= ra:iners) cfr. : claes reyniers (1508, Kram.) — twee rayse (tweemaal).

(1) In Brabantse steden, die ongeveer dezelfde evolutie van de *i* kenden, vinden wij : capitaeyn en maey (Mei).

1515-1516 (Stadsr.) : thorijsmaeyers (Meier, steeds met *ei* en in 1592 met *ij*).

1546-1547 (Stadsr.) : lijsbeth smayers.

1560 (Kram.) : jan staylaert — cfr. jan steylaert (1554, Kram.) — aeyers (eiers) — in de may (Mei).

Reeds in het begin van de XVIe eeuw was *ei* = *ai*. Reeds einde XVe eeuw was er contaminatie tussen *ei* en *ij*. *ei* kwam het eerst aan de beurt — en nog vroeger voor de Romaanse woorden — en *ij* volgde.

De overgang van *ei* en *ij* naar *ai* in het Mechels krijgt zijn beslag in de loop van de XVIe eeuw.

Het Nieuwmechels : sXra.nwærekær - bla.: - ra.rp - en spru.: (A. KL. BR., blz. 93-96) klimt op tot de XVIe eeuw. Onder de algemene drang tot monoftongering, in het Mechels, ging het tweede element van de diftong verloren.

Hiermede is het onderzoek van het archief ten einde. Er blijft nog een gedrukte bron uit de XVIe eeuw, nl. Sexagius' Orthographia, nader te onderzoeken.

In de *Leuvense Bijdragen* publiceerde Dr. L. GOEMANS een voortreffelijke herdruk van de Orthographia van Antonius Sexagius (1).

In de aanmerkingen onderwerpt L. GOEMANS Sexagius' werk aan een uitgebreid onderzoek. Hij ontleedt grondig de spelling van Sexagius en vergelijkt ze doorlopend met de huidige dialecten van Leuven, Brussel, Mechelen (2).

(1) L. GOEMANS, *Antonius Sexagius' De Orthographia Linguae Belgicae*. Herdrukt en met inleiding en aanmerkingen voorzien (*Leuvense Bijdragen*, III, a^o 1899, blz. 167-245, bevat 't Sestich inleiding en de herdruk naar de Leuvense druk van 1576. — IV Jg., 1900-02, blz. 65-123, aanmerkingen en een aanhangsel.

(2) Waarom slechts deze drie Brabantse steden? Dit blijkt onmiddellijk uit hetgeen wij vernemen over Antoon van 't Sestich zelf. Zijn vader was van Leuven, zijn moeder van Mechelen, hijzelf te Brussel geboren omstreeks 1535, overleed te Mechelen. Dus : Leuven, Brussel, Mechelen. Waarom niet Antwerpen? Sexagius kende het Antwerps. En was Antwerpen niet veel meer dan een handelsstad... in de XVIe eeuw?

Hij vertrekt van het standpunt dat er in de XVIe eeuw geen „Algemeene Brabantsche spreektaal” bestond en dat daardoor Sexagius een der Brabantse dialecten tot grondslag heeft gekozen voor zijn Orthographia. Aan het slot van zijn studie komt hij tot het besluit : „De taal der Orthographia is wel, volgens alle waarschijnlijkheid de *Mechelse tongval* van 't einde der XVIe eeuw.”

Nu zien wij dat Sexagius in 1576 (datum van de Leuvense druk) nog een onderscheid maakt tussen *ei* en *ij*. Hij wil *ei* als *ai* en *ij* als *ei* spellen. Dit lijkt op het eerste zicht wel enigszins in strijd met de uitkomsten van het Mechels archief. Het is dus nodig het werk van Sexagius en de aanmerkingen en de besluiten van L. GOEMANS aan een nieuw onderzoek te onderwerpen.

Bij de doorlopende vergelijking met Mechelen, Brussel en Leuven verkeerde Dr. L. GOEMANS niet in de mogelijkheid dit voor de steden Brussel en Mechelen in even gunstige voorwaarden te doen als hij dit kon en deed voor Leuven (1). Dit blijkt reeds uit enkele aanmerkingen als : „nagenoeg zoals het Leuvensch”, „voor zooveel ik kon nagaan”. Ook komen er in zijn gegevens over de dialecten van Mechelen en Brussel onjuistheden voor die waarschijnlijk zijn besluit hebben beïnvloed.

Volgens L. GOEMANS is de Ndl. *ie* in het „Nieuw-Brabants” overal lange *i* (2). Dit is slechts waar voor Leuven (voor het Nieuwleuens !, z. verder), niet voor Brussel : *bre:f* (A.VL.BR.), niet voor Mechelen : *bre:f* (A.KL.BR.) en ook niet voor Antwerpen (3). De Ndl. *u* in uur en de

(1) Ernstige werken over Mechelen en Brussel waren vóór 1900 nog niet verschenen. In 1905 verscheen : *Het Antwerpsch Dialect* door HERM. SMOUT ; in 1925 : *Dialect-Atlas van Klein Brabant* door Dr. EDG. BLANCQUAERT ; in 1931 : *Klank- en Vormleer van het Brusselsch* door Dr. G. MAZEREEL ; in 1935 : *Dialect-Atlas van Vlaams-Brabant* door Dr. H. VANGASSEN.

(2) L. Bijdr. IV, blz. 91, § 8.

(3) HERM. SMOUT, o. c., blz. 17, § 41, geeft voor Antwerpen :

Ndl. *oe* in groen en voeren zouden in het Nieuwmechels *y*: zijn met neiging tot ontronding (1). Het is een ontronde *ø*: - *ø:r* - *nuλ.rø.c.n* - *usø:rə* (A.KL.BR.). De *ô* in het Nieuwmechels is geen diftong (2) : *bu:m* (A.KL.BR.). In het Nieuwmechels is de Ndl. *oe* in hoed (3) een ontronde *o* : *o:t* - *usə(m)* *blo:trinke* (ossebloed drinken) (A.KL.BR.). Ook is er in het Nieuwmechels geen naslag voor de *ê* (4) : *unzir* - *stine* - *bi:stə* (A.KL.BR.).

Een vergelijking van Sexagius met het materiaal uit de Dialectatlassen doorgevoerd (5), leverde, in cijfers uitgedrukt volgende resultaten :

MECHELEN, op 64 woorden is het vocalisme in 26 gevallen in overeenstemming met de Orthographia en in 38 niet ;

BRUSSEL op 61 woorden : 30 ja, 31 neen ;

LEUVEN op 65 woorden : 30 ja, 35 neen.

De taal van de Orthographia is noch met het Nieuwmechels, noch met het Nieuwbrussels, noch met het Leuvens te identificeren.

Sexagius is een spellinghervormer. Zoals alle nieuwe spellingen is wat hij voorstelt een compromis tussen het oude en het nieuwe. Sexagius wil de lange en de gerekte *a* enkel

i: maar voegt hij er bij : „in de platste volkstaal hoort men i gewoonlijk als eene *e* die langzamerhand in *i* overgaat”, commentaar overbodig.

(1) L. G., o. c., blz. 95, § 12.

(2) Idem, blz. 105, § 19.

(3) Idem, blz. 108, § 21.

(4) Idem, blz. 111, § 23.

(5) Dit onderzoek liep over 64 woorden, die op enkele uitzonderingen na alle bij Sexagius voorkomen : van, graven, water, gedaan, geld, weg, dorsen, barst, gras, warm, vet, leven, keelpijn, heeft, kar, kaas, peer, ligt, zegt, zes, bed, vechten, met, geven, veel, steel, pepel, liggen, zitten, brief, vier, zien, kocht, korst, zoon, dun, brug, put, uur, zuur, groen, voeren, broeder, naaien, maaien, weide, uitspreiden, eik, meid, oud, koud, vrouw, wijn, huis, deur, voor, boom, wonen, hooi, goed, hoed, doen, koeien, heer, steen, beest, staart, paard.

in open en dubbel in gesloten lettergreep. Dat van de drie onderzochte steden het slechts Mechelen is waar men **wat**er zegt bewijst niet dat Sexagius hier aan Mechelen heeft gedacht (1). Hij houdt rekening met de schrijftaal en de traditie. Men las toen toch overal *ae/aa/a* als *a*:. Men hoeft daarom nog niet te gaan geloven aan het bestaan van een Algemeen Beschaafd Brabants. Het enige wat Sexagius hier wilde was wat meer orde in de spelling; *aa* in gesloten, *a* in open sylbe. Voor het spellen van de Ndl. *ie* als *ii* (= *i + i*) zou Sex. dan gedacht hebben aan het Leuvens, vermits slechts het Nieuwleuens thans *i*: heeft? Neen, want in Sexagius' tijd was het geen *i*: in het Leuvens, evenmin als in de andere steden. Waarom dan deze *ii* spelling? Hij stelt voor *ii* te spellen voor Ndl. *ie*... omdat hij de *ie* wil zien gebruiken voor de Ndl. *é*! Want de *i:(ə)* uitspraak voor de *é* was algemeen in Brabant. Hij moest dus voor de *ie* een nieuw teken vinden, dan maar *i + i*! Zo kan men de spelling van Sexagius doorlopend van *a* tot *z* verklaren.

De titel van het werk van Antoon van 't Sestich luidt : „De Orthographia Linguae Belgicae sive de recta dictionum Teutonicarum scriptura secundum Belgarum, praesertim Brabantorum, pronuntiandi usitatem rationem...”

De inhoud is volkomen in overeenstemming met de titel. Het blijkt absoluut nergens dat de steller van de Orthographia vooral aan een of ander stad heeft gedacht. Het

(1) Was het wel *a*: in de XVIe eeuw? Dit werd nooit onderzocht! En zonder nader onderzoek kan men toch zo niet gaan aannemen dat het Nieuwmechels in alles identisch is met het Mechels uit de XVIe eeuw! Het is eenvoudig ondoenlijk het werk van een spelling hervormer uit de XVIe eeuw te vergelijken met de huidige dialecten. We zouden dus eerst en vooral de toestand in de XVIe eeuw moeten kennen. Vergelijken met stukken uit die tijd zou slechts tot bepaalde localisering kunnen leiden zo opvallende kenmerken uit dit systeem slechts in een enkele plaats teruggevonden worden. Het kenmerkende in Sexagius taal vinden we terug in de meeste Brabantse steden.

nieuwe in zijn spelling steunt op hetgeen min of meer algemeen Brabants was. Dat hij het Mechels zou hebben gekozen is een stelling die zijn betekenis en het belang van zijn werk vermindert.

Sexagius moet in zijn tijd gezien worden. In de XVIe eeuw gaat het met het prestige van het Graafschap Vlaanderen steeds meer en meer naar omlaag. In Brabant ligt de voornaamste stad der Nederlanden : Antwerpen ! Sexagius wil : één Brabantse spelling.

Het Brabants karakter komt vooral tot uiting in zijn voorstel om de *ei* als *ai* en de *ij* als *ei* te spellen. Dit overboord werpen van die oude traditionele *ij* getuigt van grote stoutmoedigheid.

Beantwoordde dit onderscheid tussen *ei* en *ij* aan de toestand in de volkstaal zoals hij was in de Brabantse steden omstreeks 1580? Neen, op grond van uitgebreid archiefonderzoek is dit niet het geval, noch voor Brussel, noch voor Leuven en ook niet voor Mechelen.

Antoon van 'Sestich, uit een voornaam Leuvens geslacht, advokaat bij de Grote Raad te Mechelen, kende in zijn moedertaal zoals hij die leerde spreken, in de hogere burgerij, omstreeks 1540 in het Dietse Brussel, waarschijnlijk dit onderscheid tussen *ei* en *ij* nog. Aan deze uitspraak bleef hij trouw. Dat hij bij het stellen van zijn Orthographia gehoor zou verlenen aan de volkstaal, die omstreeks 1580 zeker dit onderscheid tussen *ij* en *ei* niet meer kende, mogen wij van hem niet verwachten. In zijn oren kon dit niets zijn als een verwarring, een vergissing, een gebrek aan onderscheid eigen aan de volksklas, te zeer straattaal. Trouwens, kon hij in zijn Orthographia *ai* gaan voorstellen als spelling voor *ei* en *ij*? Neen, hij moest enigszins de traditie, het oude uit zijn jeugd, eerbiedigen en een onderscheid behouden.

Eigenlijk bevestigt Sexagius hetgeen wij boven aantoon-

den : de *ei* evolueert het eerst naar *ai* (begin XVIe eeuw) en *ij* volgt (loop XVIe eeuw).

In voorgaande bladzijden bestudeerden wij de evolutie van de Ndl. *î* in het Mechels van vóór 1300 tot in het heden. Het materiaal stelde ons in de mogelijkheid over te gaan tot een voorzichtige datering en de verschillende fasen in de ontwikkeling van de *î* naar het Nieuwmechels *a*: op de voet te volgen. Wij meenden in zekere mate een oorzaak van diftongering te mogen zien in de invloed van de nasaal die onmiskenbare sporen naliet in de teksten en ook gedeeltelijk in het Nieuwmechels. Wij vonden de tendenz tot monoftongeren, deze eigenaardigheid van het Nieuwmechels reeds in de oudste teksten zo dat wij met grote zekerheid konden aannemen dat de *î* eerst een lange *e*-klank was alvorens te diftongeren. Dit laatste is misschien wel zuiver lokaal te noemen toch is het een mogelijkheid die ook bij een algemeen onderzoek aandacht verdient.

Maar, er is bij dit alles, hoe bemoedigend ook voor alle verder onderzoek, een steeds naar voren dringende vraag waarop wij het antwoord schuldig blijven.

Van zodra de teksten in het Diets, omstreeks 1300, milder vloeien staan we plots, in het Mechels, voor een nieuw klanksysteem. De *ê* is reeds *i.ə* of *i:* en bleef onveranderlijk ook in het Nieuwmechels. De *ie* wordt een lange *e*-klank en ook de *î* is reeds *ɛ:* of *ɛi*. Wij spreken hier alleen van de voornaamste voorklinkers, zonder te gewagen van de andere reeksen die even grondige wijzigingen ondergingen. Voor het ontstaan van dit nieuw vocaalsysteem zien wij geen fonetische oorzaak. Men stelt zich wel terloops eens de vraag of ze allen samen evolueerden ofwel of dit geleidelijk gebeurde, de ene na de andere, ofwel of ze tot verschillende taallagen behoren.

Dat de evolutie van een klank ook de verschuiving van een andere na zich sleept en dat aldus de ene na de andere

geleidelijk evoluëert om een vrijgekomen „ruimte” in te nemen alsof ze vreesden samen te vallen, of op een rijtje stonden hun beurt af te wachten lijkt gans onaanvaardbaar.

Een andere veronderstelling is dat wij te doen hebben met verschillende taallagen. Deze verschillende taallagen moeten tot verschillende gemeenschappen behoren. Van zodra wij spreken van „gemeenschap” verlaten wij het zuiver taalkundig terrein. Want wie zegt „gemeenschap” zegt ook : volk dat hetzelfde dialect spreekt, met zekere eenvormige, nauw verwante culturele opvattingen waarvan ook de taalnорма deel uitmaken.

De overgang van de oudste taallaag naar de nieuwe is niet geleidelijk fonetisch gebeurd maar was slechts mogelijk door een ingrijpende verandering in de gemeenschap zelf, doordat deze gemeenschap door historische omstandigheden in contact kwam met een nieuwe cultuur, met nieuwe taalnорма die stilaan de bovenhand haalden op het oude dat aldus overging in een nieuwe gemeenschap.

Dit aannemen van een nieuwe fonologisch systeem moet in verband gebracht worden met de geschiedenis van de oorsprong en de ontwikkeling van de stad zelf. De oorsprong en de ontwikkeling van Mechelen is natuurlijk identisch, in hoge mate, met de andere Brabantse steden. Zo dat wij, trots de verschillen in de dialecten een hoge graad van gelijkheid moeten verwachten van Mechelen met de omliggende steden als Antwerpen, Brussel, zonder dat er kan gesproken worden van ontlening of expansie. Het ontbreken van volledige homogeniteit is te wijten aan het feit dat elke stad zekere eigen tendenzen blijft behouden en een nieuw stelsel op haar eigen manier assimileert en dat daarenboven de ontwikkelingsgeschiedenis van iedere stad grote verschillen kan vertonen.

Wij zouden om de oorzaak van de ommekeer of van het verdringen der oude spreekgewoonten door nieuwe niet

alleen nauwkeurig moeten ingelicht zijn over de oorsprong en de ontwikkeling van de stad zelf maar in de eerste plaats de „mens” beter moeten kennen. Van waar komen deze talrijke nieuwe bewoners, die van een klein onbelangrijk centrum een reeds in zijn tijd aanzienlijke stad hebben gemaakt? Tot welke stand behoorden ze? Welke rol speelden ze in de stad? Welke was hun culturele en politieke oriëntering? In welke richting gingen de handelsbetrekkingen? enz.

Voor de meeste steden bezitten wij gegevens over oorsprong en ontwikkeling. Er is tussen de verschillende steden een verschil in tempo en omvang. Voor een stad als Antwerpen, met aanzienlijke stijging der bevolking, in betrekkelijk korte tijd, in de XVe en vooral in de eerste helft van de XVIe eeuw, moet voor deze periode een snellere ontwikkeling worden aangenomen. Wij moeten van deze gang van zaken sporen terugvinden in de teksten.

Zo leren wij de ontwikkelingsgang van het stadsdialect kennen, maar, wij herhalen nogmaals, wij leren niets over de oorzaken van grondige taalveranderingen zo lang wij over de boven — zeer bondig — opgesomde punten geen uitvoerige preciese gegevens bezitten.

Voor Mechelen gebeurde de ommekeer of de verdringing van de oude gemeenschap door een nieuwe reeds vroeg. In de XIVe en de XVe eeuw bleef Mechelen eer stagnerend, er kwam geen snelle machtige toevloed meer van bevolking zoals dit nog te Antwerpen gebeurde. De grondslag van het Nieuwmechels klimt — van uit de teksten gezien — zeker op tot de XIIIe eeuw.

Het verdringen van het oude (*é, ie, î*) door het nieuwe nam een lange periode in beslag doordat de stad in haar ontwikkeling geen plotse, machtige impuls meer kende. Het oude stierf langzaam weg. Het blijkt dat de diftongering vooral doordrong in de XIVe en de XVe eeuw.

De diftongering tastte al de lagen van de bevolking aan. Zij was echter niet bij machte onmiddellijk een plaats te veroveren in de schrijftaal en in de gebruikelijke spelling. De school hield hardnekkig vast aan het oude. Waarschijnlijk schuilt hier achter misschien slenter... of : eerbied voor het oude? of een gevoel van taaleenheid met de andere diëtssprekende gewesten, voor de XIVe en XVe eeuw, met de taal van het Graafschap Vlaanderen? Want taal is in de middeleeuwen in de eerste plaats het geschreven woord. Het is slechts in de bloeiperiode van Antwerpen dat in de XVIe eeuw een Brabander Antoon van 't Sestich de oude *ij* wil zien vervangen door *ei*. Reeds in de XVe eeuw werden in de ambachtsrekeningen te Mechelen alle woorden met *ij* als *ɛ*: of *ɛ.i* gelezen. Terwijl op het schepenhuis, in de stadsgriffie, in de school men nog steeds traditioneel *i*: las. De oude spelling houdt steeds stand in de XVIe eeuw, in een tijd toen niemand nog *i*: gebruikte in het spreken of lezen. Wegens het ontbreken van nieuwe taalnорма, in de XVIIe en XVIIIe eeuw — en de oorzaak ligt hier weer in de geschiedenis — mag gerust aangenomen worden dat de dialectische uitspraak in die periode ook in de schrijftaal binnendrong en men *ei* en misschien ook wel *ij* als *a:i* of *a*: las.

Wij zagen ook hoe een soort secundaire diftongering poogde door te dringen in het Mechels. Deze secundaire diftongering waardoor een ganse reeks woorden moest samenvallen met de *ij*, vond haar onmiddellijke oorzaak in het consonantisme en was wel degelijk een fonetische ontwikkeling. Deze tendenz werd gedeeltelijk geremd door een andere nl. de vocaalverkorting voor consonanten. Maar ook door de schrijftaal. Fonetische tendenzen vinden in de eigenlijke volkstaal gemakkelijker vrij spel. Het Mechels van de „poerterie” stond meer onder invloed van de schrijftaal. De invloed van de schrijftaal beperkt zich bijna uit-

sluitend tot een reactie tegen te lokaal fonetisme. Ze reageert maar brengt niets nieuws, ze dist steeds het oude op. De reactie tegen als een „te plat” aangevoelde uitspraak dateert uit de XVIe eeuw. Hiermede gepaard ging ook de uitschakeling van de nasalisatie en van de mouillering.

De monoftongering in het Nieuwmechels treft niet alleen de *ij* maar ook andere klanken. Kenmerkend voor deze tendenz is wat wij vinden in het werk van Lic. WIJNANTS. Hij constateert voor het Nieuwmechels een nieuwe tendenz tot diftongering : „die opkomt uit het plat Mechels. De monoftongering houdt stand in het meest conservatieve deel der bevolking nl. de gegoede burgerij...” „wie twee-klanken gebruikt is een boer”. Deze laatste nieuwe ontwikkeling in het Nieuwmechels is weer louter fonetisch te noemen als invloed van de volgende consonant. De burgerij houdt vast aan het oude. Twee opvattingen, twee stromingen in één en hetzelfde dialect. Zo wekt dit onrechtstreeks het vermoeden dat alhoewel wij ons genoodzaakt voelden, en voelen hogere diepere oorzaken te moeten gaan opsporen in de geschiedenis van de stad zelf, er zekere fonetische tendenzen, die wij onvoldoende kennen, de ommekeer in het XIIIe eeuws vocalisme hebben bevordert. Zo zou het nieuw klanksysteem het resultaat zijn van een samenvallen van fonetische tendenzen en de heersende opvattingen van de nieuwe gemeenschap.

Ten slotte menen wij hier nogmaals te moeten aanstippen dat men bezwaarlijk het Mechels in perioden kan indelen. Gewis het in de XIIIe-XIVe eeuw binnengedrongen nieuw klanksysteem onderging nog wijzigingen maar er is geen ommekeer meer. Deze ommekeer zou slechts in de toekomst kunnen gebeuren door de invloed van het A.B.

In feite is het Nieuwmechels de taal van een verouderde gemeenschap die door een nieuwe gemeenschap met gans andere culturele opvattingen zal verdrongen worden.

De evolutie van î naar a: duurde ongeveer vier eeuwen. Het A.B. wil het oude verdringen, het oud klanksysteem vervangen door een „nieuw”. De strijd begon reeds in de XIXe eeuw, nam in hevigheid toe in de XXe eeuw, kan misschien in onze tijd een sneller verloop nemen dan in het verleden. Bij een rustig historische toestand kunnen eeuwen voorbijgaan eer een nieuw klanksysteem volledig zegeviert.
